

A kötőjelek világa

BEVEZETÉS

Nyelvünkben a szókapcsolatok írásmódjában mindig az egyszerűsítésre törekszünk: a különírás a legegyszerűbb írásforma, ennél jelöltebb a teljes egybeírás, a kiskötőjelek használata már bonyolultabb, a nagyköötőjeles szókapcsolás pedig a legerőteljesebb jelöltségű.

A KÖTŐJELEK FORMÁI

A magyar helyesírásban megkülönböztetünk kis- és nagyköötőjelet. A kiskötőjel vagy egyszerűen kötőjel a divíz, amely mindig szóköz nélkül kapcsolódik az előtte és az utána lévő betűhöz vagy számhoz, a nagyköötőjel kétszeres hosszúságú, a gondolatjellel megegyező méretű, attól abban tér el formailag, hogy amíg a gondolatjel nem tapad az előtte és utána lévő betűhöz vagy számhoz, addig a nagyköötőjel alapvetően igen, néhány bonyolultabb szerkezet kivételével.

A KISKÖTŐJELEK

A kötőjel használatának legfontosabb eseteit a táblázat foglalja össze. Ezek általános helyesírási szabályok.

SAKMAI MEGGONDOLÁSOK

A táblázatban foglaltakon kívül előfordulnak olyan kötőjeles írásmódú alakok, amelyek kifejezetten a szakmai írásgyakorlathoz kötődnek. Az orvosi nyelvben effélék a tartozékbetűs stb. alakok (vö. 376. oldal).

PÉLDÁK

- *C-vitamin, hepatitis-B*
- *A-vitamin-hiány, hepatitis-B-fertőzés*
- *Y-kromoszóma, X-kromoszóma-rendellenesség*

Megjegyzés: A betűszói összetételekhez hasonlóan (vö. 372. oldal) ezekben az alakulatokban is mozdíthatatlan a kötőjel, azaz, ha újabb utótag társul a szóhoz, azt ismét kötőjellel kell kapcsolni. Ugyanígy kell eljárni más szakmák mozdíthatatlan kötőjeles alakjaival, például: *szén-monoxid, szén-monoxid-mérgezés*. Különösen sok kötőjeles alakot használ a kémiai írásgyakorlat: *cink-aluminát, 3-acetil-4-formil-2-metil-1-pirrol-ecetsav*.

Ugyancsak gyakoribb a szakmai helyesírásokban az a jelenség is, amikor két betűszó lép egymással nyelvtani viszonyba, és alkot összetételt. A betűszók összekapcsolása csak kötőjellel lehetséges: *HPV-DNS, HPV-DNS-vizsgálat*.

Táblázat. A kötőjelek fontosabb alkalmazási formái

Kötőjel az összetett szavakban

A mellérendelő összetett szavak kötőjelei:

- szóismétlések: *egy-egy, néha-néha, réges-rég, nőttön-nő*
- ígekötő-ismétlés: *viszsa-visszaesik, fel-felmerül*
- az ikerszók és a valódi mellérendelések kötőjele a toldalékolási próbának megfelelően (ha az összetétel mindkét tagja toldalékolható, a szót kötőjellel írjuk: *süt-főz, izeg-mozog, orrán-száján, testi-lelki*; ha nem toldalékolható, egybeírjuk: *mendemonda, rúgkapál*)
- alkalmi mellérendelések esetében vagylagos írásjelként: *orvosi-biológiai, gazdasági-társadalmi*

Az alárendelő összetett szavak kötőjelei:

- a szótagszámlálás szabályai miatt alkalmazott kötőjelezés: *anyagcserevizsgálat* (vö. 340–343. oldal)
- a mozgásabályok miatt alkalmazott kötőjelezés: *anyagcserevizsgálatkérés, keringővérsejt-vizsgálat, vér-nyirok erek* (vö. 353–356. oldal)
- három azonos mássalhangzóbetű szétválasztása az összetételi határon: *sakk-kör, expressz-szerű, balett-táncos*
- azonos szóösszetételi elő- vagy utótagra utalás eszközeként: *csípő- és sarokfájdalom, térdhajlítás és -nyújtás*
- tulajdonnevet tartalmazó összetételeknél: *Semmelweis-emléktábla, Brencsán-szótár*
- rövidítést és betűszót tartalmazó összetételek esetében: *DNS-hiba, tbc-oltás, EKG-vizsgálat, sin-görbe, tud.-történet*
- néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződő idegen összetételi előtagok kapcsolása az utótaghoz: *stroke-kezelés, merlot-fogyasztás* (vö. 333–335. oldal)
- az -e kérdőszócska kapcsolódása az állítmányi szerepű szóhoz: *megfelel-e* az előírásoknak?

A tulajdonnevek körében alkalmazott kötőjelek

- kételemű családnevek: *Konkoly-Thege, Bajcsy-Zsilinszky*
- földrajzi nevek: *János-hegy, Zugló-Alsórákos, Észak-Európa, New York-i*
- díjnevek: *Nobel-díj, Balaton-díj*

Egyéb alkalmazások

- a hosszú mássalhangzóra végződő tulajdonnevek (az utónevek kivételével) és az azonos mássalhangzóval kezdődő toldalékok között: *Tallinn-nál, Thomas Mamm-nal, Papp-pal, Bükk-kel*
- rövidítések és betűszók toldalékolásakor: *oszt.-on, cm-rel, MTA-nak, AIDS-ben*
- a néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződő idegen szavak toldalékolása: *stroke-ot, phased array-jel*
- kétezren felüli számok tagolásakor: *kétezer-öttszáz* (vö. 380. oldal)
- a vagylagosság kifejezésére a számok között: *6-7 darab, nyolc-tíz napra*
- sorvégi elválasztásnál
- idegen szerkezetekben előforduló kötőjelek: *feed-back, follow-up*, az efféle szerkezetek utótagjait különírjuk (*feed-back rendszer, follow-up vizsgálat*)

A kötőjeles írásmódú szavak között jellegzetesen körvonalazható két csoport. Az egyik az ún. tagoló kötőjeles alakoké, amelyekben a kötőjel a szavak vagy szóelemek valamilyen nyelvtani-helyesírási összefüggését jelöli, valamint a szakmai írásgyakorlat szerkezeti kötőjeles alakjai, amelyekben pusztán az írásszokás eredményezi a kötőjeles megoldást (*A-vitamin, szén-monoxid*) (vö. 374–379. oldal). A szerkezeti kötőjeles alakok mindig mozdíthatatlanok, vagyis az újabb összetéti tagokat, újabb kötőjellel kell kapcsolni (*szén-monoxid-mérgezés*). Ugyancsak mozdíthatatlanok a tulajdonnevek kötőjelei (*Nobel-díj-átadás*), a tulajdonnevet, rövidítést vagy betűszót, néma betűre vagy szokatlan betűegyüttesre végződő idegen szót tartalmazó összetételek kötőjeles formái (*Semmelweis-emléktábla-avatás, DNS-vizsgálat-kérés, stroke-beteg-kezelés*).

NAGYKÖTŐJELEK

A kiskötőjelek írásgyakorlatunk mindennapi részét képezik, nem így a nagyköötőjeleké, jóllehet a helyesírási szabályzat ezek alkalmazását is előírja.

A NAGYKÖTŐJELEK ALKALMAZÁSA

1. Két vagy több nép (nyelv) vagy szakpárok* nevének alkalmi kapcsolatát nagyköötőjellel érzékeltetjük. Ezzel szemben a népnevek állandó kapcsolatát a kiskötőjel jelöli.

PÉLDÁK

- *angol–magyar szótár (fordítás, nevezéktan), angol–magyart, holland–franciás, Magyar–Olasz Nőgyógyász Társaság; de: Német-római Császárság* (állandó kapcsolat)
- *történelem–pszichológia szakon* (alkalmi kapcsolat); *ének-zene–magyar szak* (az *ének-zene* mellérendelő összetett szó, vagyis állandó kapcsolat, amelyhez a *magyar* alkalmilag társul)

* Megjegyzés: A szakpárok közötti nagyköötőjelezést a helyesírási szabályzat nem tárgyalja, ez az írásgyakorlatban azonban terjed, elfogadott, főként a bölcsészettől az idegen nyelvi szakpárok összefűzéséből terjedt el.

2. Két vagy több tulajdonnév alkalmi kapcsolatát szintén nagyköötőjellel jelezzük, a toldalékot közvetlenül, az újabb utótagot kiskötőjellel csatoljuk. Ha a tulajdonnév nem személynév, ez a szerkezet a *közt/között* vagy *közi* névutós alakulatnak felel meg.

PÉLDÁK

Személynevek alkalmi kapcsolata: *Czuczor–Fogarasi-szótár* (Czuczor Gergely- és Fogarasi János-féle szótár), *Nagy–Szabó* (szerkesztők), *Schönlein–Henoch-purpura, Michelson–Lynch-szindróma, Schlatter–Osgood-féle megbetegedés*

Megjegyzés: A nagyköötőjellel kapcsolt személynevek külön személyeket jelölnek (az összetett vezetékneveket kiskötőjellel kapcsoljuk, hiszen az állandó kapcsolat: *Szent-Györgyi Albert* – egy személy). Jól érzékelteti az állandó és alkalmi kapcsolat jelölését a *Szent-Györgyi–Krebs-ciklus* példa.

Két családnév közötti kiskötőjel egy személyt, nagyköötőjel két személyt jelöl.

Egyéb tulajdonnevek alkalmi kapcsolata: *Debrecen–Ferencváros-mérkőzés* (Debrecen és a Ferencváros közti mérkőzés), *Debrecen–Ferencvárost* (ti. mérkőzést), *Budapest–Pécs-gyorsvonat, Budapest–Pécs* (Budapesttől Pécsig, Budapest és Pécs közötti távolság), *budapest–pécsi*

Megjegyzés: *Budapest–Pécs-távolság* (Budapest és a Pécs közti távolság) stb. példa a harmadik ponthoz is sorolható, mert valamitől valameddig pontos viszonyt is kifejez.

A tulajdonnevek körébe sorolhatók a gyógyszerneveket tartalmazó összetételek is, akár kis-, akár nagybetűs írásmódúak: *ciklofoszfamid–metotrexát–fluorouracil-kezelés* (vö. 388. oldal).

3. Számjegyekkel vagy betűvel írt számoknál, ha a valamitől valameddig viszonyt pontosan határozzuk meg, nagyköötőjelet írunk. Nem körülbelül ettől eddig, hanem kizárólagosan, pontosan ettől eddig viszonyt jelölnek.

PÉLDÁK

- *11.00–11.45* (az előadás pontosan 11 órától 11 óra 45 percig tart, nem hozzávetőlegesen 11.00 és 11.45 között)
- *112–113. oldalon* (csak ott, máshol nem; a vonatkozó terjedelem a 112. oldal elejétől a 113. oldal végéig terjed)
- *második–harmadik évfolyamban, második–harmadikban, másodikban–harmadikban* (kizárólag a második és a harmadik évfolyamban, a második évfolyam elejétől a harmadik évfolyam végéig, tanulják, a többiben nem)

4. Géptípusok stb. betű- vagy szó- és számjelzései esetén az áttekinthető tagolás érdekében a betű és a számjelzés közé hagyományosan nagykötőjelet teszünk.

PÉLDÁK | *T-34, Apollo-11, Boeing-707-tel, Ethikon-300-as varrógép*

5. Az orvosi-biológiai szaknyelvben a *közt-, közötti* viszonyt kifejező olyan kapcsolatokban, amelyek betűszókat, rövidítéseket vagy tartozékbetűs/számos szerkezeteket együttesen tartalmaznak, ezeket az értelmező tagolás érdekében nagykötőjellel társíthatjuk, s ilyenkor az utótagjaikat különírjuk.

PÉLDA | *G1-S átmenet.* A *G1* és az *S* a sejtműködés körforgásának egyik-egyik szakasza, a *G1-S* átmenet a *G1-szakaszból* az *S-szakaszba* való átmenet, vagyis nem *G1-átmenet* és *S-átmenet*, hanem a két szakasz közötti nagyon pontosan meghatározott viszony.

Megjegyzés: Ez a szabály nem szerepel az akadémiai helyesírásban, így ebben a formájában pusztán javaslatnak tekinthető.

A NAGYKÖTŐJELEK ÍRÁSA

A nagykötőjel közvetlenül – szóköz nélkül – illeszkedik az összekapcsolandó szavak közé. Kivételesen, bonyolultabb szerkezetnél a nagykötőjelet szóközzel is írhatjuk, például: a tudományos rendezvény időpontja: *január 3. – január 5.*

A teljes személynevek közötti nagykötőjel írásformája vitatott: közvetlenül kapcsolva összerántja az első név utolsó és a második név első elemét. Áthidaló megoldás lehet, ha a nevek és a nagykötőjel között a szóköznél kisebb szóközt (spáciumot) teszünk. Ez természetesen elsősorban nyomtatott szövegekben valósítható meg.

PÉLDA | Szerkesztők: *Nagy Zoltán – Szabó János – Kovács Béla*

A KÖTŐJELES SZERKEZETEK UTÓTAGJAINAK KAPCSOLÁSA

Bizonyos kötőjeles szerkezetek utótagjainak írása körül sok a bizonytalanság. Ha mozdíthatatlan a kötőjel, két lehetőség van: a kötőjeles társítás és a különírás. Irányelvként az alábbi általános szabályokat fogalmazhatjuk meg:

- A mellérendelő (alkalmi) kötőjeles szókapcsolatok utótagjait különírjuk (3. mozgósabály):

PÉLDÁK | *orvos-beteg párbeszéd, gyomor-nyelöcső átmenet, gyomor-bél működés, gát-végbél izom, vér-agy gát, ideg-izom átmenet, G1-S átmenet*

Megjegyzés: Az orvosi szakirodalomban a szakkifejezések alkalmi (mellérendelő) kapcsolatai nagyon gyakran előfordulnak; az effélék utótagjait tehát mindig különírjuk, függetlenül attól, hogy közéjük kis- vagy nagykötőjelet teszünk, illetőleg, hogy azokat teljesen kiírva vagy rövidítve (rövidítés, mozaikszavak formájában) jelöljük.

- A szerkezeti kötőjeles alakok utótagjait kötőjellel társítjuk (*C-vitamin-hiány, hepatitis-A-fertőzés, szén-monoxid-mérgezés, HPV-DNS-hiba*), kivéve az idegen szerkezetek kötőjeles formáit, amelyeket különírunk (*follow-up vizsgálat*).
- Tulajdonnevet és/vagy köznevet tartalmazó kötőjeles szerkezetek utótagjait kiskötőjellel társítjuk (*Schönlein-Henoch-purpura, Budapest-Debrecen-távolság, Markosovszki-díj-átadás, Douglas-tályog-kezelés*).

Megjegyzés: Részben ide tartoznak a gyógyszerneveket tartalmazó összetételek is (*ciklofoszamid-doxorubicin-kezelés, Aurobin-Telviran-kezelés*).

ÖSSZEGZÉS

Az orvosi nyelvben a kötőjeles szókapcsolatok utótagjainak írása lépten-nyomon különbözik, még egy-egy folyóiraton, sőt cikken belül is. Oka leginkább abban rejlik, hogy az idevágó írásszabályok nem mindig ismertek, különösen igaz ez a nagykötőjelek használatára. Jóllehet éppen ez az az írásjel, amelyiknek erős értelemtükrözőtető szerepe van. Alkalmazása viszonylag szűk körű, elsajátítható, érdemes odafigyelni rá.